

КОНЦЕПТ “ЩАСТЯ” В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті проаналізовано реалізацію концепту “щастя” в українських і польських компаративних фразеологізмах. Зіставно-типологічний метод дозволяє виявити інтегральні й специфічні елементи національно-мовної картини світу обох народів.

Ключові слова: *концепт, щастя, картина світу, компаративний фразеологізм, українська мова, польська мова.*

В статье проанализирована реализация концепта “счастье” в украинских и польских компаративных фразеологизмах. Сопоставительно-типологический метод позволяет идентифицировать интегральные и специфические элементы национально-языковой картины мира двух народов.

Ключевые слова: *концепт, счастье, картина мира, компаративный фразеологизм, украинский язык, польский язык.*

The article is concerned with the realization of the concept “happiness” in Ukrainian and Polish comparative phrasemes. Contrastive-typological method reveals integral and specific elements of linguistic worldview of both nations.

Keywords: *concept, happiness, worldview, comparative phraseme, Ukrainian language, Polish language.*

Базовою тенденцією розвитку сучасної лінгвістики є синкретичне поєднання кількох напрямів, синтетичний підхід як до окремих мовних одиниць, так і до термінологічних понять. Вивчення мовної картини світу об'єднує зусилля не тільки фахівців у галузі етнопсихолінгвістики, когнітивного мовознавства, семантики, лексики, фразеології тощо [3; 8; 11], але й істориків, фольклористів, літературознавців, філософів [7; 10; 13].

Мовну картину світу розуміємо як інтерпретацію реальності, сприйняття й опис того, що оточує людину. Однак це зображення не є ані об'єктивним, ані універсальним; воно культурно зумовлене, передає погляди спільноти й конкретного індивіда. Аналіз цієї системи образів може бути проведений на матеріалі однієї або – у зіставному плані – двох і більше мов.

У центрі досліджень мовної картини світу знаходиться поняття концепту. Водночас у польській мовознавчій традиції цей термін малопоширений. У близькому розумінні використовуються назви “універсальні поняття” (pojęcia uniwersalne), ключові слова (słowa kluczowe) та ін.

Проте у світовій лінгвістиці питання концепту широко досліджується на матеріалі різних мов [2; 9; 11; 14; 16; 17].

Значимо, що *концепт* з лат. *con-cipere* перекладається як “поняття”, але розуміння концепту ширше, ніж поняття. Концептом вважається “інформаційна структура, яка відображає знання та досвід людини” [5, с. 90], або “ментальний прообраз (нерозчленоване уявлення про об'єкт), ідея і навіть саме поняття. Це ідеальний образ чи, точніше, прообраз, що уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ. Водночас він передає певне ім'я у мові” тобто може досліджуватися в психічному та мовному плані. При цьому “упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить її концептуальну систему”, на формування якої одночасно впливає мовна картина світу [4, с. 179].

Концепт реалізується в мові, між іншим, на фразеологічному рівні. Образний зміст і глибинна семантика сталих словосполучень дозволяє яскраво відбити національне світобачення. Саме фразеологізми віддзеркалюють народні традиції, історію, етичні норми, спостереження над навколишнім світом. По-

вторюваний характер зворотів дає можливість носіям мови використовувати їх у різних ситуаціях мовлення.

Серед фразеологізмів виділяються т. зв. компаративні, що базуються на прийомі порівняння. У статті в зіставному аспекті досліджуються українські та польські компаративні одиниці, пов'язані з концептом "щастя". Матеріал був зібраний на підставі фразеологічних і тлумачних словників обох мов, а також на вибірці із художньої, публіцистичної літератури та інтернету. Зазначимо при цьому, що в лексикографії не існує польсько-українського й українсько-польського фразеологічних словників, що ускладнювало дослідження.

Попри те, що словникові дефініції слова *щастя* визначені, це поняття неоднозначне. З одного боку, якщо маємо на увазі почуття й душевні стани, щастя розуміється як щось абстрактне, невизначене. З іншого боку, коли йдеться про матеріальні справи, його може уособлювати конкретний предмет. Крім того, для кожного індивіда це завжди щось інше. Усі люди мають своє розуміння щастя, що виникає з їх неповторності, на формування якої вплинуло й постійно впливає багато чинників, зокрема, культурних [12, с. 176–201; 15, с. 151–174]. Однак не конкретний індивід, але ціле суспільство формує загальноприйняті моделі. Спільний для більшості представників соціуму зразок стає широко-вживаним і визнаним поняттям, що відображене в лексикографічних працях. Таким чином, щастя – це: '1) стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, яких зазнає хто-небудь; 2) досягнення, успіх, удача; 3) доля, талан' [18]. Пор.: '1) powodzenie w jakichś przedsięwzięciach, sytuacjach życiowych itp.; 2) uczucie zadowolenia, radości, też to wszystko, co wywołuje ten stan; 3) zbiegomyślnych okoliczności' [19]. У чому подібність і різниця в розумінні щастя українцями й поляками, розглянемо далі на прикладі компаративних фразеологізмів.

Серед польських та українських порівняльних фразеологічних зворотів, у яких описується стан "щастя", найбільша група пов'язана зі сферою почуттів, частина передає значення матеріального успіху й невелика кількість має семантику 'доля'.

Фразеологізми з першої групи охоплюють позначення різних позитивних емоцій. Відчуття щастя може бути станом довготривалим (*щасливий як пташка // radosny jak skowronek* – 'про вдоволену, радісну, щасливу людину'; *як Богу молитися / помолитися* – 'приємно, радісно, легко щось робити'; *ходити як іменинник* – 'бути дуже задоволеним, щасливим') або результатом якоїсь події чи ситуації (*як медом по губах* – 'дуже подобається, приємне що-небудь комусь'; *як камінь з душі / з грудей спав / звалився / упав* – 'кому-небудь стало легко, спокійно, хто-небудь відчуває душевну полегкість, заспокоївся').

Бути щасливим – це значною мірою наслідок переживання інших почуттів, приміром, любові (*gruchać jak dwa gołębki* – 'czule rozmawiać ze sobą, okazując miłość, sympatię; czulić się do siebie'). Такий стан також може бути викликаний розв'язанням складної життєвої ситуації (*як гора з плечей звалилася* – 'хтось відчув полегшення, звільнившись від важких обов'язків, сумнівів, турбот тощо'). Емоції, пов'язані зі щастям, часом мало інтенсивні, передають вдоволення, комфорт, відчуття безпеки, свободи (*як риба у воді // czuć się jak ryba w wodzie; жити / поводитися / почувати себе як у себе дома // czuć się jak u siebie w domu*: '1) добре, безтурботно, безпечно; 2) зі сл. бути – почувати себе невимушено, вільно, нескуто'; *як у вусі // ciepło jak w uszu* – 'дуже тихо, спокійно'; *почувати себе як богу* – 'упевнено, добре'; *ходити як лин по дну* – 'спокійно, вільно, безпечно'; *czuć się jak w raju* – 'wyjątkowo dobrze, komfortowo'; *żyć jak w niebie* – 'żyć

spokojnie, szczęśliwie, bez trosk i kłopotów’).

Поняття щастя охоплює блаженство (як *мусі в меду* – ‘дуже добре комусь’) і безтурботність (*жити як вареник у маслі / сметані // czuć się jak raczek w maśle* – ‘дуже добре, безтурботно або заможнo’; *жити як кіт у маслі; як сир в маслі; як бобер в салі; як у Бога / Христа за пазухою жити / сидіти; як у батька за пазухою жити / сидіти; як у Бога за дверима жити / сидіти; жити як понів кіт на печі // jak u Pana Boga za piecetem; жити як у раю: ‘1) безтурботно, спокійно, добре; 2) у злагоді’; бути / жити як за кам’яною горою* – ‘під чийсь надійним захистом, без клопотів, захищений, позбавлений турбот’; *życie jak w Madrycie* – ‘dostatnie, rozbawione trosk i zmartwień’). Життя може бути вільне, незалежне і завдяки тому щасливе (*жити як вільна пташка* – ‘незалежно, самостійно, безтурботно’).

Щастям називаємо також спонтанну радість і захоплення, коли переживаємо щось нещоденне, нереальне, зі світу наших мрій і фантазій (*cieszyć się jak dziecko* – ‘o dorosłych: bardzo się z czegoś cieszyć’; *coś jest jak z bajki / jak w bajce* – ‘cudowne, wspaniałe, wyjątkowo piękne aż nierzeczywiste’). До цієї групи включаємо й звороти, у яких передається ейфорія (*як світ пошишив комусь; як на сто коней висадив кого* – ‘хто-небудь перебуває у піднесеному настрої’; *як на крилах // jak na skrzydłach* – ‘у добромu настрої, у стані піднесення’; *як вдруге на світ народитися* – ‘перебувати в піднесеному настрої, схвильованому стані від чогось радісного’; *як маслом по душі* – ‘уживається для передачі відчуття великого задоволення, приємно комусь, а також приємне що-небудь комусь’).

Достаток, який є результатом матеріального успіху, пов’язаний з таким значенням слова *щастя* – ‘досягнення, успіх, удача’ (*жити як мед пуди* – ‘дуже добре, в достатках, заможнo’; *наїс-*

тися, набратися як лин мулу – ‘досхочу, вволю, багато’; *жити / бути як у меду* – ‘у достатках, у розкошах’; *як з рога достатку / Алматеї // spaść / posypać się jak z rogu obfitości* – ‘у великій кількості, щедро, рясно’; *mieć forsy jak lodu* – ‘mieć bardzo dużo pieniędzy, żyć dostatnio’). При цьому треба зазначити, що успіх не завжди виникає з тяжкої праці (*як по маслу; іти / ніти як з маслом* – ‘легко, успішно, чітко, без перешкод, дуже добре’; *як по нотах; coś idzie jak po maśle / jak z płatka; як з Божої руки* – ‘легко, без докладання великих зусиль’).

Третя група порівняльних зворотів, котрі передають розуміння досліджуваного концепту, – це одиниці, у яких описане щастя, що принесла доля. Серед них зустрічаються такі, що характеризують збіг сприятливих обставин, на які людина не мала впливу (*як з неба впасту*: ‘1) несподівано, зненацька з’явитися; 2) не усвідомлювати того, що ясне, зрозуміле для всіх; 3) легко, без особливих зусиль дістатися кому-небудь’ // *spaść jak z nieba* – ‘nieoczekiwane, ale w samą porę’; *trafiło się (jak) ślepej kurze ziarno* – ‘ktoś otrzymał coś przypadkiem, szczęśliwym zbiegiem okoliczności’; *jak za dotknięciem czarodziejskiej różdżki* – ‘nagle, w niewytłumaczalny sposób’). Про наведене значення щастя (пор. внутрішню форму слова *пощастило*) можна говорити й у випадку зміни, полегшення життєвої ситуації, напр., якщо йдеться про здоров’я (*як рукою зняло // jak ręką odjął* – ‘дуже швидко, раптово минуло, зникло щось (найчастіше про хвороби)’; *як сім баб пошентало* – ‘допомогло комусь що-небудь’) або приватні справи (*dobrac się jak w korcu maku* – ‘dobrac się odpowiednio, pasować do siebie’).

Компаративні фразеологізми описують також показники, “симптоми” щастя, зазвичай це зміни у вигляді й поведінці людини (*szczebotać jak kanarek; oczy goreją jak świece; serce wali / bije jak młot / jak młotem / jak oszalałe*).

Дослідження українських і польських порівняльних стійких словосполучень демонструє як зближені, так і відмінні ізоморфні риси носіїв обох мов у вербалізації концепту “щастя”. До прикладів еквівалентного розуміння цього концепту, а також його мовної реалізації можна включити, скажімо, звороти *radіти як дитина // cieszyć się jak dziecko; як на крилах // jak na skrzydłach*. В обох мовах існують універсальні фразеологізми типу *як риба у воді // czuć się jak ryba w wodzie*, у тому числі запозичені, скажімо, з грецької міфології: *як з рога достатку // posypać się jak z rogu obfitości*.

Наступна група компаративних стійких словосполучень – це одиниці частково різні, тобто такі, які мають міжмовну варіантність окремих компонентів (*жити як вареник у маслі / сметані, жити як кіт у маслі, як сир в маслі // żyć / czuć się jak pączek w maśle; як у Бога / Христа за пазухою / за дверима жити / сидіти, як у батька за пазухою жити / сидіти // jak u Pana Boga za pierset; як слід, як по писаному, як по маслу, як по нотах // jak po maśle, jak z płatka*). У певною мірою зближених у формально-семантичному плані зворотах обох мов можуть розходитися т. зв. вихідні компоненти, що свідчить про неповну збіжність концептуалізації образу. Скажімо, порівняння *як голубки* в українській мові приєднується до базового дієслова *жити* (‘у повній згоді, дружно’). У польській мові компонент *golaьki* у складі фразеологічного звороту залежить від дієслова *gruchać*. Отже, смисл українського порівняння *жити як голубки* включає семантичні компоненти ‘щастя’, ‘кохання’, ‘дружба’, ‘згода’.

Існують також одиниці, які виступають тільки в одній з досліджуваних мов, не мають свого повного еквівалента в другій, напр., *як сім баб пошептало; mieć forsy jak lodu; życie jak w Madrycie*. Що цікаво, в польській мові відсутні компаративні фразеологізми,

вихідним компонентом яких є похідне слово, утворене від слова *щастя*. В українській мові фіксуються такі приклади (*щасливий як пташка*). Безеквівалентні щодо іншої мови порівняльні фразеологічні звороти найбільш яскраво відображають світобачення національного соціуму.

У складі фразеологічних систем української і польської мов можуть зустрічатися близькі за лексичним складом ідіоми, які розходяться за значенням (частиною значень). Пор. український фразеологізм *як з неба впасту*: ‘1) несподівано, зненацька з’явиться; 2) не усвідомлювати того, що ясне, зрозуміле для всіх; 3) легко, без особливих зусиль дістатися кому-небудь’. Тільки третя дефініція пов’язує цю одиницю зі “щастям”. Польський еквівалент – *sprać jak z nieba* – має одне значення (‘nieoczekiwanie, ale w samą porę’) і належить виключно до вказаного концепту.

Водночас можуть бути виділені різні за образною основою компаративні фразеологізми, які в українській і польській мовах отримують еквівалентне значення. Скажімо, різне традиційне підґрунтя мають український зворот *жити як вареник у маслі* та польський *czuć się jak pączek w maśle*. У Польщі вареники дуже популярні, але це типова страва передусім в Україні, пор.: “– Бгатиці! – сказав Черевань. – От я почувсь на добре. Ходімо лиш до хати. Там нам дадуть таких вареників, що всяке горе на душі одлигне” [6, с. 11]. Вареники ще з язичницьких часів були символом достатку. Їх готували як ритуальну страву, присвячену божеству неба Місяцю, від якого залежав урожай. Вони символізували також продовження роду й пов’язувалися з культом предків [1, с. 101–102]. Ще донедавна цю страву їли тільки в неділю чи свята, тому вона асоціюється з приємністю та добробутом. Польський *pączek* немає такого сильного, широкого символічного значення, але пов’язаний з польською традицією – це обов’язкова страва у т. зв. *Tłusty Czwartek*

tek (останній четвер перед Великим постом), день, коли дозволено об'їдатись.

Показовим чинником прояву концептуальної системи у фразеології є частотність уживання окремих лексем і тематичних груп слів. В українській мові чималу кількість компаративних фразеологізмів, що означають радість чи успіх, становлять одиниці з компонентом *Бог*, напр., *як у Бога за пазухою / дверима; як Богу молитися, помолитися*, на відміну від польської, де є тільки: *jak u Pana Boga za pierset*. Вони різняться також номінацією Творця: у польській версії з'являється слово *Pan*, якого в українській немає. Це слово є одним із ключових у польській мові [3, с. 57–58].

В українських сталих словосполученнях достаток як інтегральний компонент щастя асоціюється з номінаціями їжі: *вареник, масло, сир, сметана, сало, мед, пампух, олія (жити як вареник у маслі / сметані, жити як кіт у маслі, як сир у маслі, як бобер у салі, як медом по губах, як маслом по душі; плавати як пампух в олії)*. Натомість у польських компаративних одиницях лексика цієї тематичної групи зустрічається обмежено, пор.: *żyć jak pączek w maśle, coś idzie jak po maśle*.

До лексичного складу порівняльних зворотів високочастотно входять слова, пов'язані з тематичною групою “фауна”. У польській національно-мовній картині світу основою образного сталого виразу стають назви птахів, напр.: *kanarek, skowronek, gołąbki, kura (radosny jak skowronek, szczebiotac jak kanarek, gruchać jak dwa gołąbki, trafiło się jak ślepej kurze ziarno)*. Що цікаво, номінація лелеки, який у польській культурі сприймається як ознака удачі, до складу компаративних зворотів не увійшла. В українському світобаченні носіями образів, пов'язаних з концептом “щастя”, нерідко стають назви тварин, приміром: *як бобер у салі, жити як кіт у маслі, як на сто коней висадив*

кого, пор.: як мусі в меду, ходити як лін по дну. Водночас слово *риба* можна знайти у фразеологізмах *як риба у воді // czuć się jak ryba w wodzie*. Отже, попри географічну близькість народів, і, здавалося б, через це значною мірою подібне сприймання світу природи, *щастя* асоціюється в обох мовах з різними одиницями наведеної тематичної групи.

Крім того, в українській мові спостерігається більша порівняно з польською кількість варіантів компаративних фразеологізмів, напр., *жити / сидіти як у Бога / Христа за пазухою, як у батька за пазухою, як у Бога за дверима; жити / поводитися / почувати себе як у себе дома; жити / плавати як вареник у маслі / сметані, жити як кіт у маслі, жити / купатися як сир в маслі, як бобер у салі, плавати як пампух в олії*.

Беручи до уваги, що загалом більшість українських, а також польських порівняльних зворотів має негативні асоціації, значення *щастя*, яке завжди сприймається позитивно, передається досить значною кількістю одиниць. Очевидно, це один із базових концептів у свідомості кожного соціуму й кожної людини. Аналізований матеріал виявився дуже цікавим та різноманітним. В обох мовах концепт “щастя” як національно-культурний зміст фразеологізмів значною мірою зближений. Очевидно, така збіжність свідчить про спільне слов'янське коріння двох народів, їх тривалі історичні, культурні й мовні контакти. Недаремно лексикографічні дефініції цього слова практично ідентичні в обох випадках. Водночас українська й польська мови демонструють специфіку як розуміння вказаного концепту, так і його мовну реалізацію в компаративних зворотах.

1. Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні / Знойко О. П. – К.: Молодь, 1989.
2. Кононенко В. Мова у контексті культури / В. Кононенко. – К.; Івано-Франківськ: Плай, 2008.
3. Кононенко І. Українська та польська мови: контрастивне дослідження / І. Кононенко. –

- Warszawa : Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
4. *Кочерган М. П.* Когнітивна лінгвістика / М. П. Кочерган, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид. “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 179.
 5. *Кубрякова Е. С.* Концепт / Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина ; под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Моск. гос. ун-т, 1996. – С. 90.
 6. *Куліш П.* Чорна рада / П. Куліш. – К. : Дніпро, 1990.
 7. Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць / голов. ред. Чередниченко О. І. ; Темпус-Тасіс, Проект СР-20025-98 “Поширення досвіду в галузі іноземних мов та перекладу”. Спеціальний випуск : Мови, культури та переклад у контексті європейського співробітництва. – К., 2001.
 8. *Русанівський В. М.* Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С. 3–7.
 9. *Степанов Ю. С.* Концепты : Тонкая пленка цивилизации / Ю. С. Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007.
 10. *Anusiewicz J.* Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej / Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M. // Język a kultura / pod red. A. Dąbrowskiej i J. Anusiewicza. – Wrocław : Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000. – T. 13. – S. 11–44.
 11. *Bartmiński J.* Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata / J. Bartmiński // Językowy obraz świata / pod red. J. Anusiewicza, J. Bartmińskiego. – Lublin : Wydaw. UMCS, 1990. – S. 111–119.
 12. *Baudouin de Courtenay J. N.* O zadaniach językoznawstwa / J. N. Baudouin de Courtenay // Dzieła wybrane. – Warszawa : PWN, 1974. – T. 1. – S. 176–201.
 13. *Bugajski M.* Językowy obraz świata a literatura / Bugajski M., Wojciechowska A. // Język a kultura / pod red. A. Dąbrowskiej i J. Anusiewicza. – Wrocław : Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000. – T. 13. – S. 153–159.
 14. *Fehr B.* Concept of emotion viewed from a prototype perspective / Fehr B., Russell J. A. // Journal of Experimental Psychology: General: 113. – 1984. – C. 464–486.
 15. *Grucza F.* Język, ludzkie właściwości językowe, językowa zdolność ludzi / F. Grucza, J. Piontka, A. Wiercińska // Człowiek w perspektywie ujęć biokulturowych. – Poznań : Wydaw. Naukowe UAM, 1993. – S. 151–174.
 16. *Wierzbicka A.* Defining Emotion Concepts / A. Wierzbicka // Cognitive Science. – 1992. – № 16. – P. 539–581.
 17. *Wierzbicka A.* Słowa klucze. Różne języki – różne kultury / A. Wierzbicka ; przekł. I. Duraj-Nowosielska. – Warszawa : Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego, 2007.
 18. Режим доступу : www.lingvo.ua.
 19. Режим доступу : www.sjp.pwn.pl/slownik.